

Značaj ZAVNOBiH-a za međunacionalne odnose u Jugoslaviji

Ferdo Čulinović

U toku više decenija Bosna i Hercegovina bile su područje, oko kojeg se vodila duga i uporna borba o njegovoj pripadnosti. Na to je upućivao koliko povoljan položaj ovoga kraja s odavno već čvrstim njegovim prirodnim bogatstvom, toliko — u novije vrijeme — i njegova etnička struktura. Te su borbe vođene i u svjetskopolitičkim i u internopolitičkim odnosima, a njihove su se posljedice uveliko pogubno odražavale na razvitak ove zemlje.

U **svjetskopolitičkom pogledu** Bosna i Hercegovina otprilike od polovine prošloga vijeka postalo je poprištem oštarih imperijalističkih suprotnosti velesila oko toga — kojoj će od njih pripasti ovo područje, odnosno koja će od njih dobiti nad njim što neposredniji uticaj i dominaciju. U okviru **istočnoga pitanja** Bosna i Hercegovina dolazile su sve izrazitije u središte živog imperijalističkog ekspanzionizma.

Borba oko toga djelimično je presječena 1878. sa mandatom Berlinskog kongresa Austro-Ugarskoj da ona okupira ovu zemlju, tada pod nominalnim turskim suverenitetom, no svu već prožetu unutrašnjim njenim nepomirljivim protivrječnostima. Ali ostvarenje tog članka XXV Berlinskoga kongresa nije zaustavilo ni unutrašnje previranje u Bosni i Hercegovini, a ni u svjetskopolitičkom pogledu nije sasvim otklonilo ekspanzionizam evropskih velesila zainteresiranih za ovo područje. Austro-ugarska aneksija je 1908. ovamo unijela tek novu stranicu prividnog primirivanja svjetskopolitičkih suprotnosti oko Bosne i Hercegovine, ali je ona ujedno postala i novi izvor trvenja između sila, koje su time nisu odrekle svojih pretenzija na ove zemlje. Od austrougarske aneksije pridošli su ovamo novi elementi, koji su se isprepleli sa stranim faktorima, te napose u vezi s protivrječnostima iz same Bosne i Hercegovine uveliko pridonijeli daljnjem zaoštavanju borbe oko pripadnosti ovoga kraja.

U **internopolitičkom pogledu** Bosna i Hercegovina postaje (otprilike od 70-tih godina prošloga vijeka) područjem sve oštrijih političkih suprotnosti u životu jugoslavenskih zemalja, i to naročito od **austro-ugarske okupacije** ovih krajeva. Mandat Berlinskog kongresa probudio je u nekim građanskim

hrvatskim i srpskim političkim skupovima težnju za **monopolizacijom**, zahtjev da se Bosna i Hercegovina po austro-ugarskoj okupaciji priključe »Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji«, kako je to izrazio 28. septembra 1878. Sabor Hrvatske u svojoj adresi kralju Franji Josipu, a na drugoj strani da se Bosna prisajedini Kraljevini Srbiji (kako su to isticali prodinastički elementi u Beogradu u pogledu Srbije), a Hercegovina Crnoj Gori (kako su to priželjkivali dinastički elementi sa Cetinja).

Okupacija Bosne i Hercegovine austro-ugarskim trupama pothranjivala je otada velikohrvatske i velikosrpske nacionalističke elemente, koji ubrzo po zaposjednuću ovog područja po »hrvatskoj vojsci«, (kako su u tadašnjim Starčevićanskim krugovima tih godina nazivali trupe zagrebačkog XIII vojnog zbora pod komandom generala Filipovića), da na drugoj strani, kod velikosrpskih nacionalističkih krugova svojatanje Bosne i Hercegovine od strane nekih hrvatskih političkih grupa izazove živo negodovanje i oštru reakciju. U ovoj otpočetoj političkoj borbi između hrvatskih i srpskih političara oko Bosne prednjačila je štampa i na jednoj i na drugoj strani, ne da smiruje, nego više da podjaruje ovaj spor do međusobnog političkog obračunavanja.

O ovom dijelu tzv. »Iztočnog pitanja« kazao je npr. član Sabora Hrvatske dr Milan Đorđević na XII saborskoj sjednici (14. januara 1879) — »politika **hrvatiziranja**, borba za bosansku jabuku, koja još na drvetu dozrijeva, sve to je doprinosilo, da se dandanas u Srijemu kandidati za sabor većinom ne traže i ne biraju po njihovih političkih nazorih, nego se pita samo, da li je kandidat Srb ili Hrvat, pravoslavni ili katolik« (»Saborski dnevnik« god. 1878—1881, str. 189). I to, dakle, u sredini, gdje je dotle vladala sloga između Hrvata i Srba, gdje su oni zajednički istupali u borbi protiv velikomađarske tuđinske dominacije nad Hrvatskom. Zastupnik Josip Miškatović je na XXIII sjednici Sabora Hrvatske (15. januara 1879) objasnio uzroke »ove nesretne struje, koje kroz našu zemlju teku«, i to optužbom protiv srpskih političara, od kojih da su neki svojedobno rekli, kako — »rade vidimo, da Bosnu i Hercegovinu Turčin posjeduje, nego da se Bosna pripoji Hrvatskoj« (cit., str. 193). I dok, npr., Ante Starčević u Saboru Hrvatske (na VII saborskoj sjednici, 14. oktobra 1878) izjavljuje kako — »samo Hrvatska ima pravo na one pokrajine«, govoreći o Bosni i Hercegovini (cit. str. 54), dotle glasilo vojvođanskih Srba »Zastava« (1. januara 1880) piše da »Bosnu i Hercegovinu nastavaju **isključivo Srbi**«. Iako je u tadašnjim političkim krugovima u našim krajevima bilo ozbiljnih i trijeznih političara, koji nisu odobravali ovakvu **nacionalističku licitaciju** za Bosnu i Hercegovinu (jer je, npr., biskup Strossmayer izjavio da bi Bosnu trebalo prije priključiti Srbiji, nego li Austriji), ipak je srpsko-hrvatski spor u pogledu Bosne i Hercegovine sve više rastao i razdvajao dotle u mnogomu udružene hrvatsko-srpske političke krugove. Do kakvih je štetnih posljedica dovela ova nacionalistička borba oko Bosne i Hercegovine, to je najrječitije razotkrio, npr., razdor u Narodnoj stranci Dalmacije, gdje su se dotle jedinstvene narodnjačke skupine razdvojile i povodom okupacije Bosne i Hercegovine stupile u međusobnu borbu, kako je to pokazala, npr., saradnja srpskih dalmatinskih političkih ljudi s autonomaskim elementima protiv zahtjeva za prisajedinjenjem Dalmacije Hrvatskoj, iako su se i oni sami dotle za to živo zalagali. S hrvatske strane se radikaliziraju narodnjaci kao, npr., Miho Pavlinović sa svojim »pravaškim« drugovima, a na srpskoj strani dotadašnju hrvatsko-srpsku političku saradnju napu-

štaju srpski političari, kao što je, npr., bio Stjepan Ljubiša, inače dotle poznati zagovornik hrvatsko-srpske sloge. U Hrvatskoj i drugim našim krajevima austro-ugarska okupacija unijela je isto tako zlu krv na mnogim stranama, a nešto kasnija aneksija postala je upravo pozivom za novu, još oštriju borbu i hrvatsko-srpsko političko razračunavanje.

Svojatanje Bosne i Hercegovine, kako od strane hrvatskih, tako i srpskih političkih faktora, davalo je otada podstreka za šovinističke ispade, i na jednoj i na drugoj strani. Iako su se jugoslavenske zemlje pod vlašću Austro-Ugarske nalazile u prilikama tuđinskog ekonomskog izrabljivanja, političkog obespravljanja i nacionalnoga tlačenja, ipak je i dalje trajala ova monopolistička licitacija hrvatskih i srpskih radikala oko pripadnosti ovoga područja.

Mnoge od tih nacionalističkih licitanata kao da nije mnogo smetalo faktično stanje, u kojemu su se tada nalazile jugoslavenske zemlje u austro-ugarskom dualizmu, kao da im je napreče pitanje bilo u tadašnjoj politici — čija je Bosna. Ali u to vrijeme, kada je i Hrvatska stajala pod pandurskim režimom austro-mađarskog eksponenta bana Dragutina Khuen-Hedervary-a, u Bosni i Hercegovini je za vrijeme upravljanja austro-ugarskog ministra finansija, kao upravitelja Bosnom, Benjamina Kallay-a tuđinska uprava ovim zemljama razotkrivala da Bosna i Hercegovina nije ni hrvatska, ni srpska, nego — pod vlašću tuđinskog elementa, koji je bio jednako protivan i Hrvatima i Srbima.

Za austro-ugarske vrhove izgleda kao da je glavno bilo da se Bosna i Hercegovina ne priključi ni Hrvatskoj, ni Srbiji, nego da se od njih što više udalji. Dinastički krugovi u habsburškoj monarhiji nisu priznavali nacionalni princip kao kriterij za rješavanje njima odioznog jugoslavenskog nacionalnog pitanja, a naročito ne u državnompravnom ustrojstvu »dvojne monarhije«. Umjesto tog kriterija, bečki su vlastodršci radije ukazivali na dinastički princip i njega uzimali kao kriterij za svoju politiku. Iako je to već tada zvučalo kao anahronistički paradoks, ipak se u oficijelnim krugovima oko bečkog dvora tih godina moglo čuti kako je Bosna i Hercegovina — »predana monarhiji kao koncesija vladaru«, te stoga da samo car i kralj Franjo Josip ima pravo da određuje kakvo će uređenje dobiti Bosna i Hercegovina. U toj protivhrvatskoj i protivrpskoj politici bečkih državnih vrhova oko Bosne zaključeno je da je za njihove uskoklasne interese najpogodnije ako Bosna i Hercegovina ostane uopće izvan svake od dviju država »dvojne monarhije«, da ne bude dakle priključena ni Austriji, ni Ugarskoj (ovoj ne, naročito zbog Hrvatske!), nego da dobije u okviru habsburške monarhije zaseban status državopravne oblasti odvojeno i od Austrije i od Ugarske.

Status Bosne i Hercegovine (od aneksije), u okviru habsburške monarhije, bio je zaista paradoksalan. Bosna i Hercegovina nalazile su se u okviru dualističke države, ali kao zasebna državopravna oblast. »Zemaljskim ustavom za Bosnu i Hercegovinu« (od 17. septembra 1910) pridani su ovoj oblasti izvjesni znakovi državopravne zasebnosti, što je dalo povoda nekim teoretičarima da postavljaju pitanje — o državnosti Bosne i Hercegovine u takvom uređenju. Formalno su Bosna i Hercegovina imale tri izrazita elementa državnosti, naime svoj poseban teritorij (bosansko-hercegovački), svoj zaseban državopravni osobni elemenat, tzv. »politički narod« (jer pripadnici Bosne i Hercegovine nisu bili državljani ni Austrije, ni Ugarske, nego — austro-ugarski), te svoju zasebnu organizaciju političke vlasti. Bosna i Hercegovina

imala je čak i svoj zasebni **sabor**, ali je de facto sva vlast pripadala austro-mađarskom privilegovanom sloju Austro-Ugarske. Činjenice su razotkrivale da je ona u takvom stanju po svojoj specifičnosti najbliža bila uređenju jedne **kvazikolonijalne oblasti**. Austro-Ugarska nije imala svojih kolonija, ali samo — izvan Evrope. U svojim vlastitim državnim granicama ona je držala Bosnu i Hercegovinu kao **koloniju**, u kojoj su neograničeno i politički neodgovorno vladali austro-mađarski državni vrhovi habsburške monarhije. Sav njihov režim bio je prožet tendencijama imperijalističkog razdvajanja i zavađenja Srba i Hrvata, što se ispoljavalo naročito u Bosni i Hercegovini za ove tuđinske uprave.

Zazirući od dinastičkog ekspanzionizma prema Bosni i Hercegovini, koji je poticao iz Beograda i sa Cetinja, a u težnji da onemogući priključenje ovoga područja Hrvatskoj, vladajući austro-mađarski krugovi provodili su u ovoj zemlji naročitu imperijalističku politiku. Ona je bila usmjerena, s jedne strane, na to da se bosansko-hercegovački narod međusobno što više razjedini i zavadi, a na drugoj strani da pokuša stanovništvo Bosne i Hercegovine predstaviti kao **zasebnu etničku skupinu**, da bi nad ovim područjem tako mogli lakše i nesmetano vladati. Bečki vladajući krugovi imali su već dotle izvjesnog uspjeha sa tzv. **autonomaštvom** u Dalmaciji, gdje su protagonisti separatizma (na čelu sa Bajamontijem i drugim štićenicima habsburških vrhova) niz godina vladali Dalmacijom sprečavajući njeno sjedinjenje s Hrvatskom, premda su »autonomaši« bili u iščekavajućoj manjini naprama svojim protivnicima. Zašto da bečki vrhovi ne pokušaju to isto provesti i u ovim zemljama, u Bosni i Hercegovini?!

Upravitelj Bosnom i Hercegovinom, Benjamin Kállay bio je dobar poznavalac prilika i odnosa u jugoslavenskim krajevima. Nije bečki dvor slučajno uputio za šefa uprave Benjamina Kállay-a, poznatog historičara, autora tada najboljeg historijskog djela o Srbiji (»Geschichte der Serben«, Leipzig—Wien, 1878). Njegova uprava Bosnom i Hercegovinom pokazala je koliko je duboko bio upoznat austro-ugarskim imperijalizmom i njegovim načelima.

Kállay-ev režim bio je u osnovi razdvajajući, jer je prvenstveno bio usmjeren na to da razjedini bosansko-hercegovački narod i da ga potakne na međusobnu političku borbu uglavnom za to da bi njegov, tuđinski, režim bio time što sigurniji. Jer dok se bosansko-hercegovački narod međusobno trve, dotle je tuđinac na vlasti u ovim zemljama bio siguran. U provođenju svoje razjedinjivačke imperijalističke politike Kállay je pokušao da iskoristi najprije bosansko hercegovačke **Muslimane**, zatim **Srbe** i napokon **Hrvate** ovoga područja. Nijedan od tih pokušaja nije tuđinskom vlastodršcu uspio, ali je svaki od njih ostavio pogubne posljedice po daljnji razvitak Bosne i Hercegovine.

Kállay je uočio izvjesne specifičnosti bosansko-hercegovačkog **muslimanskog žitlja** i ukazujući naročito na vjerske faktore pokušao je da predobije **Muslimane** ovoga područja, kako bi mu oni bili politički oslonac tuđinskog režima. Da bi u tome lakše uspio, Kállay je pokrenuo akciju za isticanjem **bosanske nacije**. Znajući da drugim etničkim kriterijima ne bi mogao uspjeti u ovoj propagandi, on je pokušao da pored islama ukaže i na izvjesne specifičnosti u jeziku. Od strane vlade pokrenut je u Sarajevu list »**Bošnjak**« sa zadatkom da širi ovu separatističku ideju s »bosanskom nacijom«. U namjeri da za svoju postavku o postojanju te nacije (koju bi uglavnom sačinjavali muslimani ovoga područja) Kállay je povjerio **lingvistima** da oni nađu argumente za njegovu tezu o postojanju posebnog »bosanskog jezika«, koji

da ima izvjesne razlike naprama srpsko-hrvatskom, odnosno hrvatsko-srpskom. Ove se zadaće prihvatio profesor slavistike na Bečkom univerzitetu **Vatroslav Jagić**, koji je u neodređenim i maglovitim naslućivanjima poduzeo da unekoliko predstavi »opravdanost« ovog pothvata **Benjamina Kállay-a**. Tako se dakle 80-tih godina prošloga stoljeća iz bečkih političkih vrhova i njihovih eksponenata u Bosni i Hercegovini pojavila efemerna hipoteza o »**Bosanskoj naciji**«.

No ova hipoteza nije nailazila na prihvata u širim narodnim slojevima. Iako je Kállay najviše računao na političku potporu među bosansko-hercegovačkim Muslimanima, zdrava narodna svijest onemogućila je ubrzo ovakav tuđinski manevar. Izuzev nekoliko usamljenih begova i drugih tuđinskih agenata nije u Bosni i Hercegovini već 90-tih godina prošlog vijeka nitko ni spominjao ovaj propali manevar tuđinske vlade s nekom — »bosanskom nacijom«.

Ali Kállay ipak nije popuštao u svojoj težnji da razdvajačkom politikom oslabi narodni otpor protiv austro-mađarske vlasti i ojača taj režim u Bosni i Hercegovini. On je po slomu ovog njegovog »bošnjaštva« stao da traži savezništvo u redovima **srpskopравoslavnog visokog klera**, da bi za svoj režim predobio Srbe Bosne i Hercegovine i oslabio ekspanzionističku oštricu iz Srbije, te paralizirao napade srpske štampe protiv njegovog »bošnjaštva« i tuđinskog tlačenja uopće. Kada je postalo očito da u srpskom narodu Bosne i Hercegovine ne može računati na širu podršku (osim malobrojnih birokratskih i prelatskih elemenata), Kállay je pokušao da za tuđinski režim predobije **Hrvate u Bosni i Hercegovini**. U tu svrhu dobro su mu došli kako **Starčevićansko-pravaški velikohrvatski elementi**, tako naročito i **katolički visoki kler** na ovom području. Iz velikohrvatskih elemenata uslijedili su sve jači glasovi o »**hrvatskom državnom pravu**« na Bosnu, da bi pozivom na **historijske fakte** dokazali isključivo pravo Hrvatske na ove krajeve. Iz redova visokog katoličkog klera (kojemu je tada na čelu stajao sarajevski nadbiskup **Stadler**), zaredala je katolička akcija okupljanja svih pripadnika ove crkve na ovom području sa ciljem propagande i akcije da se Bosna i Hercegovina predstave **kao isključivo hrvatske zemlje** i u pogodnom trenutku prisajedine Hrvatskoj.

Protiv takvog režimskog privilegovanja Hrvata Bosne i Hercegovine, a napose svojatanja ovog područja od strane velikohrvatskih elemenata, uslijedio je žestoki otpor u istoklasnim i jednako šovinističko-separatističkim **velikosrpskim krugovima**. Zaredala je sad još življa licitacija velikohrvatskih i velikosrpskih elemenata u pogledu Bosne. U borbu su pored političkih faktora ušli i mnogi crkveni funkcioneri, štampa je poslužila novom rasplamsavanju hrvatsko-srpskih suprotnosti i jugoslavenske zemlje našle su se opet usred šovinističko-separatističkih političkih akcija, što je dovelo mjestimično i do grubih ispada jednih protiv drugih. Tako je tuđinsko razdvajanje polučilo svoju svrhu, jer je politički svijet u jugoslavenskim zemljama prvih godina na prekretnici prošlog i ovog stoljeća bio u upornoj, bezobzirnoj i teškoj međusobnoj borbi, pored ostalog naročito oko starog pitanja — **čija je Bosna**.

Tek nacionalno-revolucionarna omladina počinje od 1903. godine dalje da donekle utiče na zavađene građanske hrvatske i srpske političare, što je urodilo izvjesnim rezultatom kako to pokazuje, npr. uz Riječku i Zadarsku rezoluciju (od 1905) i osnutak Hrvatsko-srpske koalicije. Atentati, koje su izvršili pripadnici ove omladine, naročito iz redova »**Mlade Bosne**« (Sara-

jevski atentat, 1914) bili su otvoreni protest tih novih političkih snaga u našim zemljama, naročito u Bosni i Hercegovini, bili su najrječitiji odgovor na staro političko pitanje »Čija je Bosna«.

Za stare Jugoslavije opet se pojavilo ovo pitanje usprkos tadašnjem centralističkom državnom uređenju. Opet je ono iskrslu u borbama između velikohrvatskih i velikosrpskih političara. Dok su velikosrpski elementi produžavali svojim separatističkim stavom svojatajući Bosnu i Hercegovinu, kako se to izrazilo još u Pašičevoj koncepciji Velike Srbije, velikohrvatski elementi su produžavali linijom pravaškog separatizma, po kojemu je Bosna bila »samo hrvatska zemlja«. Borba oko toga vodila se za stare Jugoslavije naročito između Radićeve Hrvatske (republikanske) seljačke stranke i Pašičeve Narodne radikalne stranke. U posljednjim godinama stare Jugoslavije ta se politička borba još jače zaoštrila, a tome su pridonosili naročito i razni petokolonaški elementi, a napose pravaški epigoni, ustaše u redovima HSS.

Sporazumom Cvetković—Maček pokušalo se naći izlaz iz hrvatsko-srpskog trvenja oko toga — čija je Bosna. Ali tadašnjom teritorijalnom diobom Bosne i Hercegovine, kojom prilikom je znatan dio ovog područja priznat Banovini Hrvatskoj, takvim parcijalnim rješenjem nitko nije bio zadovoljan. Niti narod Bosne i Hercegovine kao cjelina, i to zbog razbijanja geografskog i ekonomskog okvira ovog područja, niti su bili time zadovoljni velikosrpski elementi, koji nisu odobravali ovakvu koncesiju Hrvatskoj seljačkoj stranci, a niti velikohrvatski elementi u toj stranci i oko nje. Nezadovoljstvo zbog ovakvoga kidanja Bosne i Hercegovine raslo je sve jače. Velikohrvatski elementi, pretežnim dijelom iz redova HSS, objavili su još 22. aprila 1939. sa jedne zagrebačke konferencije **rezoluciju**, u kojoj su ponovili stari zahtjev da se Bosna i Hercegovina priključe Hrvatskoj, jer »Bosna s Hercegovinom — kako se tu reklo — je etnički (narodnosno) hrvatska zemlja... »Baš u istočnoj Bosni snažan pojas muslimanskih Hrvata — živa je granica našeg etničkog teritorija na Drini. **Muslimanski su Hrvati rasno najčistiji dio hrvatskog naroda...**« Po osnutku Banovine Hrvatske javljaju se i iz redova same Hrvatske seljačke stranke novi zahtjevi za **korekturom** granica ove Banovine prema Bosni i Hercegovini, a sa srpske strane čuju se glasovi o neophodnosti uspostave bosansko-hercegovačke cjeline, da bi se ona priključila Srbiji. Rat je presjekao tu licitaciju.

Osovinski vrhovi obilno su iskoristili hrvatsko-srpski spor oko Bosne. Razjedinjavačka politika produžila se pod novim uvjetima. Iz najbliže sredine Adolfa Hitlera dane su direktive za iskorištenjem neriješenog jugoslavenskog nacionalnog pitanja, a naročito s obzirom na Bosnu. U poznatim »Smjernicama u pogledu pitanja propagande protiv Jugoslavije«, koje je 28. marta 1941. razradio feldmaršal Keitel stajalo je: »Budući da su Srbi prema nersrpskim narodnim grupama Jugoslavije, a prije svega prema Hrvatima i Makedoncima, uvijek provodili bezobzirnu diktaturu, to ovima treba isticati da njemačka vojska ne dolazi kao neprijatelj **Hrvatima, Bosancima...**« itd.

I kada su potkraj aprila 1941. na tzv. Bečkoj konferenciji osovinski vrhovi razmatrali podjelu Jugoslavije, Hitler i njegova vlada odlučili su da Bosnu i Hercegovinu ustupe »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«. Objasnili su da to čine s obzirom na historijske i nacionalno-političke razloge, a predali su Bosnu NDH uglavnom zbog toga da time još više zaoštire suprotnosti između velikohrvatskih i velikosrpskih elemenata. I ta im je namjera u znatnoj mjeri uspjela. Osovinski okupatori razvili su tom linijom baš na teritoriju Bosne

i Hercegovine krajnji terorizam, pri čemu su podjarivanjem Hrvata protiv Srba nastojali dovesti do **bratoubilačkog samoistrebljenja**.

Borba za Bosnu i Hercegovinu produžila se za prošlog svjetskog rata pod uslovima takvog tuđinskog razdvajanja i huškanja Hrvata na Srbe i obrnuto. Opet su se čuli stari glasovi o isključivoj pripadnosti Bosne i Hercegovine. Na strani ustaške NDH isticalo se »hrvatsko državno pravo« uz »isključivi hrvatski karakter« ovog područja, a protivno tome čulo se sa četničke strane, iz redova grupa Draže Mihailovića i njegovih četničkih vojvoda. Uporedo s njihovim propagandističkim parolama ređalo se pravo pustošenje naselja, masovno uništavanje naroda, svirepo zvjerstvo do krajnjih jezivih ispada nad stanovništvom i ovoga područja. **Bosna i Hercegovina bile su neposredno izložene tom uništavalačkom pustošenju**, pri čemu su i velikohrvatski i velikosrpski kolaboracionisti nastojali da terorom dođu do odgovora na pitanje — čija je Bosna.

Tek narodnooslobodilačka borba unijela je u tu strahovitost elemente ozdravljenja, oslobođenja i demokratskog rješenja spomenutoga pitanja o pripadnosti Bosne i Hercegovine. Već prvi manifesti jugoslavenskog narodno-oslobodilačkog pokreta istakli su osnovne smjernice za taj odgovor. Proglašujući za osnovne principe **ravnopravnost naroda Jugoslavije**, a naročito njihovo **bratstvo i jedinstvo** već je s Prvog zasjedanja AVNOJ-a (27. novembra 1942) pored ostaloga bilo istaknuto:

»...Bosanci i Hercegovci, samo uvjedinjeni i složni, preko svojih narodno-oslobodilačkih odbora, a u redovima Narodno-oslobodilačke vojske, možete sebi ostvariti jednu ljepšu i zajedničku budućnost. **Muslimani** ne smiju više viti roba, o koju će se nadmetati velikosrpski pljačkaši... pokvarenjaci i izrodi, sve zbog toga da bi mogli vladati jedni ili drugi. Vama svima, i Srbima i Hrvatima i muslimanima, potrebna je iskrena i bratska saradnja, da bi Bosna i Hercegovina, kao jedinica u našoj bratskoj zajednici, mogla napredovati na zadovoljstvo svih bez razlike na vjeru i stranku!...«

Sa Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a istaknuto je (20. novembra 1943) u **rezoluciji**, pored ostaloga:

»**Prvi put u istoriji Bosne i Hercegovine** sastali su se predstavnici srpskog, muslimanskog i hrvatskog naroda, povezani čvrstim bratstvom u ustanku s ciljem, da na osnovu rezultata oružane borbe naroda Jugoslavije i naroda u Bosni i Hercegovini donesu političke odluke, koje će otvoriti put našim narodima da uredi svoju zemlju onako kako to odgovara njihovoj volji i interesima.

...Narodi Bosne i Hercegovine kroz vatru narodnooslobodilačke borbe iskivaju svoje bratstvo i to bratstvo čuvaće kao najčvršće jamstvo bolje i srećne budućnosti...

...Danas narodi Bosne i Hercegovine kroz svoje političko predstavništvo, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, hoće da njihova zemlja, koja **nije ni srpska ni hrvatska ni muslimanska, nego i srpska i muslimanska i hrvatska**, bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina, u kojoj će biti osigurana puna **ravnopravnost i jednakost Srba, Muslimana i Hrvata**. Narodi Bosne i Hercegovine učestvovaće ravnopravno sa ostalim našim narodima u izgradnji demokratske federativne Jugoslavije...«

Na kraju je istaknuto i ovo:

»...Zato se pred ZAVNOBiH postavljaju zadaci: da učvršćuje bratstvo naroda Bosne i Hercegovine...«

U proglašenju ZAVNOBiH-a (od istog dana) istaknuto je uz ostalo kako — »oružano bratstvo je najčvršće jamstvo da Bosna i Hercegovina neće nikad više biti tuđa sluškinja, a njena djeca tuđi najamnici. Ona će biti svoja, to jest i srpska, i muslimanska i hrvatska. Ona će biti u velikoj demokratskoj federativnoj zajednici naroda Jugoslavije ravnopravan član sa ostalim zemljama Jugoslavije...«

Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a (1. jula 1944) ozakonilo je, a kasniji temeljni konstitutivni državopravni akti Bosne i Hercegovine (kao države članice jugoslavenske federacije) **sankcionirali su načela**, koja je utvrdio ZAVNOBiH na svom Prvom i Drugom zasjedanju, napose načelo **bratstva i jedinstva**, odnosno **načelo ravnopravnosti naroda Jugoslavije**.

Kakvo je danas značenje ZAVNOBiH-a za međunacionalne odnose u Jugoslaviji? Na što ukazuje danas njegov postanak i djelovanje s obzirom na nacionalno pitanje i njegovo demokratsko rješenje u savremenoj Jugoslaviji?

ZAVNOBiH je obilježio historijsku prekretnicu napose s obzirom na međunacionalne odnose u Bosni i Hercegovini, a istovremeno i u pogledu međunacionalnih odnosa u čitavoj Jugoslaviji. Ozakonjenjem osnovnih principa za reguliranje međunacionalnih odnosa, a napose načela nacionalne slobode, načela ravnopravnosti i jednakosti u odnosu među nacijama, ZAVNOBiH je izrazio smjernice, kojima treba krenuti dalje u međunacionalnim odnosima u našoj zemlji. Njegov prekretnički značaj pokazuje već letimični osvrt na teško iskustvo s nacionalističkim trvenjima u vezi s Bosnom i Hercegovinom, gdje je čitava njezina prošlost bila ispunjena borbom oko nacionalnog pitanja.

Bosna i Hercegovina bila je u prošlosti područje nacionalističkih sukoba, gdje su se sudarale naše etničke skupine oko pitanja prevlasti u njemu, što je uvelike pogodovalo tuđinskim elementima da još više pojačavaju u narodu razdor i mržnju, koja je nerijetko bila toliko jaka, koliko i besmislena i bezosnovna. Upravo kod međunacionalnih odnosa vladala je na ovom području krajnja netrpeljivost istokrvnog naroda, kojeg su tuđinski faktori, a s njima kasnije i bezobzirni vlastodržački elementi, često podsticali na borbu oko beznačajnosti, koje su s vremenom uveličavali vještački, zlonamjerno i čitavom narodu naše zemlje neprijateljski.

ZAVNOBiH je svojom pojavom, djelujući u skladu s načelima jugoslavenskog narodnooslobodilačkog pokreta, unio u Bosnu i Hercegovinu međunacionalni sklad, presjekao je s nekadašnjom teškom prošlošću, te je Bosni i Hercegovini, kao i čitavom narodu nove Jugoslavije ukazao na put, kojim u međunacionalnim odnosima treba dalje krenuti prema naprednom i boljem životu. Značaj ZAVNOBiH-a za međunacionalne odnose u Jugoslaviji jeste i danas u njegovoj demokratskoj političkoj praksi, koja je napose u međunacionalnim odnosima upućivala na **bratstvo i jedinstvo, na ravnopravnost naroda Jugoslavije i njihovu punu demokratsku slobodu nacionalnog opredjeljivanja i života**.

Summary

The author has presented the most notable questions connected with the position of Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian rule, in the pre-war Yugoslavia and finally points out to the far-reaching historical significance of the first

Session of ZAVNOBiH held at Mrkonjić Grad and of the decisions of the Second Session of AVNOJ held at Jajce for the future position of these provinces in the new Yugoslav state community. Although Austro-Hungarian occupation in 1878 and three decades later annexion — in the author's opinion — only partly and temporarily halted the imperialistic aspiration to occupy and possess this area, yet it did not stop the process of inner fermentation in Bosnia and Herzegovina which was pregnant with unsurmountable controversies. The Austro-Hungarian occupation spurred up the desire among some Croat and Serbian bourgeois political agglomerations to annex Bosnia and Herzegovina to the Trial Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia or to the Kingdom of Serbia respectively. At that time the demand of the dynastic circles of Cetinje to annex Herzegovina to Montenegro was also present. All this, according to the Austrian appraisal, contributed to the deterioration of the relationships between certain Serbian and Croatian political circles which gave rise to the chauvinistic incidents on both sides. The foreign rule, however, showed that these provinces were neither Serbian nor Croatian but under the rule of foreign elements who were equally hostile to Serbs and Croats. The author states that the whole regime of the Austro-Hungarian rule was shot through by political separation and astrangement of Serbs and Croats in Bosnia and Herzegovina. These provinces were a quasi-colony under Austro-Hungary, and only formally had some elements of an independent state.

In the pre-war Yugoslavia also, in spite of her centralistic state organization — in the author's opinion — the struggle between the grand-Serbian and the grand-Croatian elements was continued aiming at the invasion of the Bosnian and Herzegovinian territory. Particularly the Cvetković-Maček Treaty of August 26, 1939 actualized the question »To Whom Does Bosnia Belong?« The axis powers also made use of the Serbian-Croatian dispute on Bosnia and Herzegovina for their political ends in our lands. The decision of the German invaders to give Bosnia and Herzegovina to the Independent State of Croatia (NDH) was aimed at widening the gap between the grand-Serbian and the grand-Croatian elements. In the conclusion the author states that only the peoples' liberation struggle brought elements of remedy into the question of the position and appertainence of Bosnia and Herzegovina, liberation and democratic solution, and the decisions of the First Session of ZAVNOBiH clearly affirmed that Bosnia and Herzegovina as a separate federal unit is »neither Serbian nor Croat nor Moslem« but Serbian, Croat and Moslem at the same time« in which full equality of Serbs, Moslems and Croats will be fully guaranteed.